

PROCES ABSTRAKCE JAKO FAKTOR V UMĚNÍ A ESTETICKÝ PRINCIP

VLASTIMIL ZUSKA

Katedra estetiky, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova

E-mail: vlastimil.zuska@ff.cuni.cz

ABSTRACT

The Process of Abstraction as a Factor in Art and as an Aesthetic Principle

This essay examines the processes of abstraction in ordinary perception as part of cognitive processes in general and aesthetic experience in particular. Whitehead's early conceptions of sense perception are drawn on here, and subsequently so are the cognitive operations at the mental pole of events. In addition to affective strata of experience, with reference to *Process and Reality* and *Modes of Thought*, the article considers the processes of symbolic reference, conceptual feeling, and conceptual analysis as synthesizing factors in the process of abstraction. The article also analyses the first systematic theory of art, namely, that postulated by Charles Batteux, and his special conception of mimesis. Whitehead's conception of aesthetic experience as an experience of what he called 'vivid value' is then compared with similar ideas held by the Czech structuralists and proponents of reception aesthetics. In his conclusion, with reference to Deleuze and Guattari's *A Thousand Plateaus*, the author seeks to demonstrate the role that the act of becoming plays in abstracting aesthetic experience and its contribution to personal and social development. In addition, the author then sets out the distinctions between abstraction in science/logic and abstraction in aesthetic experience/art, which were made by Whitehead and his pupil Susanne Langer.

Keywords: abstraction; cognitive process; aesthetic experience; mimesis; becoming

Jako „preambuli“ po průhledné narážce na klasickou Bulloughovu studii musíme upřesnit klíčový pojem abstrakce. Ne náhodou rozlišuje Nicholas Rescher v přehledové práci *Process Philosophy* abstrakci jako jednání, akt na jedné straně a výsledek tohoto jednání na straně druhé.¹ Nenáhodně proto, že takové rozlišení je iniciováno právě perspektivou procesuální filosofie, kterou zaujmeme. V našem případě půjde tedy o převážně kognitivní proces, soubor mentálních aktů, a tedy o první z uvedených významů. Především, že estetický objekt, estetický prožitek či finální sycení se estetickou hodnotou (v závislosti na příslušné teorii estetické zkušenosti) není tzv. čistou abstrakcí, zcela vzdálenou smyslové rovině, ale je výsledkem procesu, jehož esenciální složku tvoří právě akty abstrahování. Navíc abstrakce a distance nejsou vzdálené pojmy: můžeme předznamenat, že ve vztahu k psychické distanci/estetickému postoji je i smyslová percepce,

¹ Srov. N. Rescher, *Process Philosophy: A Survey of Basic Issues*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2000, s. 45.

smyslově-mentální recepce, interpretace, semióza, vždy již jistým předdistancováním právě vlivem primární abstrakce od stimulujícího pole. Proces abstrakce v tomto pojetí (blízkému Whiteheadovu z naturfilosofického období)² je selekcí a simplifikací, následně i souběžně pak syntézou, vedoucí k percepčním objektům či objektům smyslového vědomí. O „předdistancování“ můžeme mluvit také proto, že analogický krok jako proces abstrakce na percepční úrovni probíhá při přechodu mezi postoji, a tedy i při nástupu estetického postoje či jeho varianty – psychické distance, tedy „budování zkušenosti na novém základě“,³ tj. s novým souborem abstrakcí.

Na první úrovni poznávání, a tedy i abstrakce, tj. ve smyslové percepci, uvažuje Whitehead ve svém naturfilosofickém období o přírodě „homogenně“. V knize *Pojetí přírody* (*The Concept of Nature*; 1920) píše:

Příroda je to, co vnímáme v percepci prostřednictvím smyslů. V této smyslové percepci jsme si vědomi něčeho, co není myšlením a co je soběstačné/samostatné pro myšlení. [...] Znamená to, že přírodu lze myslet jako uzavřený systém, jehož vzájemné vztahy nevyžadují vyjádření faktu, že se o nich uvažuje. V tomto smyslu je tedy příroda nezávislá na myšlení. Mám za to, že můžeme uvažovat o přírodě, aniž bychom uvažovali o myšlení. Budu říkat, že tak uvažujeme o přírodě „homogenně“.⁴

Ve svém třetím, tzv. metafyzickém období už na tomto názoru netrvá a z řady současných perspektiv, včetně analytické filosofie, kognitivních věd, poststrukturalismu a dalších, ani není udržitelný. Proč se k němu tedy vracet? Estetice od jejího implicitního vzniku v antice nepochybně dominuje zájem o smyslové poznání, prožívání, vnímání a jistou cézuru (nakonec neoprávněnou) můžeme nalézt ještě v kantovské bezpojmové kráse, tedy v oddělování smyslové percepcce a konceptuálního myšlení. Whitehead svůj koncept přírody rozvíjí:

Pro filosofii přírody vše vnímané je v přírodě. [...] Při tomto nároku sám sebe situuji do pozice, kdy přijímám náš bezprostřední instinktivní postoj vůči percepčnímu poznání, postoj, který lze narušit pouze vlivem teorie. Instinktivně jsme ochotni věřit, že při patřičné pozornosti lze v přírodě najít více, nežli pozorujeme na první pohled.⁵

² Ve dvou knihách svého prvního období zavádí Whitehead „metodu extenzivní abstrakce“, která spočívá v systematickém užití abstraktních tříd (souboru událostí), kdy v jakékoliv dvojici členů abstraktní třídy jeden přesahuje druhý a neexistuje událost, která přesahuje každou z událostí ve třídě. Srov. A. N. Whitehead, *An Enquiry Concerning the Principles of Natural Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge 1919, s. 111. Za deset let v *Procesu a realitě* tuto metodu reviduje na základě uznání, že „extenzivní relace aktuálních entit vzájemně vnějších byla potlačena“. A. N. Whitehead, *Process and Reality*, Corrected Edition, Free Press, New York 1979, s. 287. Proto tento pojem nahrazuje pojmem „extenzivní propojení“ (*extensive connection*), převzatým od T. de Laguny. Aplikace uvedené metody se navíc týká myšlení o přírodě „homogenně“, tedy bez účasti vědomí, a estetický prožitek se bez vědomí neobejde. V našem případě pak takové pojetí abstrakce platí pro první fáze prožitku, v dalších fázích je abstrakce „vektorizována“, tzn. sváděna do určitého selektivního a selektujícího horizontu, a proto je lépe popsateľná termínem extenzivní propojení.

³ E. Bullough, „Psychical Distance“ as a Factor in Art and an Aesthetic Principle, *The British Journal of Psychology*, 1912, č. 5, s. 89.

⁴ A. N. Whitehead, *The Concept of Nature*, Cambridge University Press, Cambridge 1982, s. 3.

⁵ Tamtéž, s. 29.

Zde se objevuje důvod ke zmíněnému návratu k tomuto jinak spornému názoru. V dějinách estetiky najdeme vedle opakovaného náhledu o kráse bez pojmu a nezainteresanosti i teorie čistého vidění (Konrad Fiedler), teorie nevinného oka, případně signifikantní formy, vnímání bez zatížení praktickými zájmy, a tedy i teorií. V současnosti pak akcent na bezprostřední, intuitivní, nekonceptuální reakci na percepční stimulující pole, tedy důraz na afektivitu, zejména v konceptech afektové heuristiky a afektivní předpovědi.

Rovněž soudobý výzkum konceptů pouhého (opakovaného) vystavení či percepční/procesní plynulosti se zaměřuje právě na afektivní úroveň percepcce a jejího hodnocení, které nepochybně tvoří – přinejmenším časově – rovněž první fázi estetického prožitku. Důležitý faktor „patričné pozornosti“ (*due attention*) implikuje i možnosti jiné selekce a syntézy, například estetického postoje. Možnost takto chápaného primárního pocítování a jeho rozvinutí do plného procesu estetického prožitku s jeho příslibem či, řečeno s Whiteheadem, vábení finálního uspokojení živou estetickou hodnotou naznačuje i jeho podrobné rozvinutí v kapitole II. Primární pocítování v *Procesu a realitě*:

Fyzické pocítování tvoří nonkonceptuální prvek v našem vědomí přírody. Také veškeré vědomí, dokonce i vědomí konceptů, vyžaduje minimálně syntézu fyzického pocítování s konceptuálním cítěním. Ve vědomí aktuality/skutečnosti jako v procesu se integruje s potencialitami, ať ukazuje buď to, co to je a co to nemůže být, anebo to, co to není a mohlo by být.⁶

Další stupeň selekce, a tedy abstrakce, včetně abstraktních možností dalšího vývoje procesu uvědomování, pocítování, prožívání, je tak předznačen nejen pro proces estetické recepcce, ale troufneme si tvrdit zejména pro tento proces jako zásadní princip.

Samostatné zkoumání by si zasluhoval vývoj užití konceptu abstrakce, ať už implicitní nebo explicitní, v dějinách estetiky (pochopitelně zde nejde o nástup abstraktního výtvarného umění po první dekádě 20. století – o Kupku, Kandinského a další). Zde se omezíme na první systematickou teorii umění v podání Charlese Batteuxe ze spisu *Krásná umění převedená na jediný princip* (1746). Tím principem ovšem není, jak by mohl sugerovat název příspěvku, proces abstrakce, ale nápodoba přírody:

Umění napodobuje krásnou přírodu. Poklady přírody obsahují veškeré rysy, z nichž mohou být složeny nejkrásnější nápodoby přírody. Jsou jako náčrtky ve skicáku malíře. Umělec, který je v podstatě pozorovatel, je rozpozná, vybere je a uspořádá. Umělec ve své myslí vytvoří celý objekt z těchto prvků ve shodě s živým pojetím, které je sjednocuje.⁷

Vedle předznamenání Croceho teorie umělecké tvorby a statusu uměleckého díla (jako čistě mentálního objektu) můžeme u Batteuxe vysledovat selekci rysů z percepčního pole, jejich sdružování, strukturaci i podíl umělce na výsledku – uměleckém díle. Ono „živé pojetí“ rovněž implikuje roli „vytváření konzistence“ (W. Iser) a stávání se estetického

⁶ A. N. Whitehead, *Process and Reality*, viz výše, s. 243.

⁷ Ch. Batteux, *The Fine Arts Reduced to a Single Principle*, Oxford University Press, Oxford 2015, s. 16.

objektu, jak uvidíme dále. Zmíněné faktory v umění, a tedy i estetické zkušenosti (nejen) s uměním budeme sledovat u nejvýznamnější postavy filosofie procesu – A. N. Whiteheada, právě se zaměřením na roli abstrahování jako mentálního aktu ve veškeré zkušenosti, v estetické pak zvláště, přičemž genezi Whiteheadových názorů z jeho raného období tvorby jsme již naznačili výše.

V eseji *Matematika a dobro* uvažuje Whitehead o postupech vědy a jejich vyrůstání z empirické zkušenosti, z lidského vztahu ke skutečnosti:

Abstrakce zahrnuje zdůraznění a zdůraznění oživuje zkušenost, ať už pozitivně nebo negativně. Všechny charakteristiky vlastní jednotlivým skutečnostem jsou mody zdůraznění, jimiž konečno oživuje nekonečno. Takto tvořivost znamená produkování hodnotné zkušenosti, a to přílivem z nekonečna do konečnosti, přičemž se charakteristická zvláštnost odvozuje z detailů a z totality konečného vzoru. Takto je abstrakce obsažena v tvorbě každé skutečnosti v jednotě konečna s nekonečnem. Ale věda postupuje k druhému řádu abstrakce, v němž konečné složky skutečné věci jsou abstrahovány z oné věci. Tento postup je pro konečné myšlení nezbytný, i když oslabuje smysl pro realitu. Je základem vědy.⁸

Mody zdůraznění neboli situování na škále relevantní – irrelevantní, které se u Whiteheada objevuje jinde ve spojení s vymezováním krásy i estetického prožitku,⁹ zde odpovídají výběru podstatných rysů přírody u Batteuxe, stejně tak můžeme spatřovat analogii mezi „živým pojetím“ a „totalitou konečného vzoru“ (strukturovaného celku), tedy dominantního působení nastávajícího celku estetického objektu. K právě uvedenému citátu ještě stojí za to poznamenat, že druhý řád abstrakce, kterým postupuje věda, v estetickém prožitku nutně nenastává, protože značná část estetických prožitků (ať už uměleckých děl nebo např. přírodního estetična) se takzvaně drží více při zemi, tedy neopouští rovinu empirie zcela nebo ji opouští jen dočasně a přerušovaně. Uvažujeme-li ovšem širší rámec a možnosti transcendence individuálního celku estetického objektu, ať už ve smyslu sémantického gesta, struktury struktur, intertextuality a expandované intertextuality, pak pravděpodobně vstupuje do hry druhá úroveň abstrakce, zřejmě ale odlišná od vědeckého modu abstrahování, a tedy objektivizace. O objektivizaci jako formě abstrakce mluví Whitehead jinde, při výkladu dvou percepčních modů – „prezentující bezprostřednosti“ (*presentational immediacy*) a „kauzální působnosti“ (*causal efficacy*) – a dokládá tak, že abstrakce je v samém základu našich kontaktů či interakcí se světem a námi jako jeho součástí:

V tomto výkladu prezentující bezprostřednosti se řídím rozlišením, podle něhož jsou aktuální věci **objektivně** v naší zkušenosti a **formálně** existují ve své vlastní úplnosti. Tvrdím, že prezentující bezprostřednost je specifický způsob, jímž jsou současné věci „objektivně“ v naší zkušenosti, a že v rámci abstraktních entit, které tvoří faktory v tomto modu zavedení (do zkušenosti), se tyto abstrakce obvykle označují jako smyslová data – např. barvy, zvuky, chutě, hmatové dojmy a tělesné pocity.

⁸ A. N. Whitehead, *Mathematics and the Good*, in: A. N. Whitehead, *Essays in Science and Philosophy*, Philosophical Library, New York 1948, s. 86.

⁹ A. N. Whitehead, *Religion in the Making*, Cambridge University Press, Cambridge 1927, s. 91.

„Objektivizace“ sama je tedy abstrakcí, neboť žádná skutečná, aktuální věc není „objektivizována“ ve své úplnosti. Abstrakce vyjadřuje přirozený/přírodní modus interakce a není pouze mentální. Když myšlení abstrahuje, pouze se podřizuje a přizpůsobuje přírodě, resp. projevuje se jako prvek v přírodě. Syntéza a analýza se vyžadují navzájem.¹⁰

Objektivizace ovšem není výsadní záležitostí prezentující bezprostřednosti, ale i dvou dalších modů zkušenosti ve světě, již zmíněné kauzální působnosti a konceptuální analýzy.¹¹ Syntetickou aktivitu, která spojuje oba percepční mody, nazývá Whitehead symbolickou referencí (jíž věnuje obsáhlou kapitolu v knize *Process and Reality*) a touto aktivitou se „různá fakta uvádějí do vzájemného vztahu jako propojené prvky našeho prostředí“. Vidíme tedy, že abstrakce je v samém základu nejen naší orientace ve světě, ale v základu konstituování „místa člověka v kosmu“. Nepominutelnou součástí světa je pak estetická hodnota: „Přírodu nelze oddělit od jejích estetických hodnot a tyto hodnoty vyvstávají z kumulace, v jistém smyslu vznášející se přítomnosti celku nad svými částmi.“¹² Opět se objevuje vztah celku a částí s dominantním a řídicím vlivem (stávajícího se) celku, který zakládají syntetické akty percepce, imaginace i konceptualizace, a tím, co je syntetizováno, kumulováno, jsou „data“, získaná procesy abstrakce syntetizující aktivitou symbolické reference a konceptuální analýzy. Estetická hodnota pak pro Whiteheada představuje nezbytnou součást každého vztahování se ke světu a je tím, co nejvíce oživuje každou zkušenost. V tomto smyslu je zkušenost s podílem estetické hodnoty primární a nezákladnější, ostatní tradiční postoje, a tím pádem typy zkušenosti či realizace funkcí (praktická, teoretická atd.) jsou derivativní a co do živosti zkušenosti „mrtvější“. O estetickém prožitku/zkušenosti v užším slova smyslu mluví Whitehead na několika místech, v pozdní studii „Analysis of Meaning“ pak následovně:

Estetický prožitek má dvě stránky. V první řadě zahrnuje subjektivní pocit individuality. Je to moje zalíbení. Mohu zapomenout sám na sebe, ale stejně je zalíbení moje, libost je má a bolest je má. Estetické zalíbení vyžaduje individualizované univerzum.

V druhé řadě je zde estetický objekt, který je v zážitku idealizován jako zdroj subjektivního pocítování. Pokud lze učinit takovou abstrakci, existuje určitý objekt, korelovaný s určitou subjektivní reakcí, a v tomto estetickém objektu je přítomna specificky výlučná jednota. V dobré struktuře (*pattern*) je specifická jednota [...]. Jde o to, že subjektivní jednota pocítování a objektivní jednota vzájemné relevance vyjadřují každá za sebe vztah vyloučení vůči vnějšímu světu. Je to završení, které odmítá alternativy. Prosté pominutí je rysem zmatenosti. Odmítnutí náleží ke smysluplné struktuře.¹³

V uvedeném vymezení můžeme zaslechnout jak Santayanovu objektivizovanou libost, tak fenomenologické či strukturalistické pojetí estetického objektu, stejně jako syntetické akty kumulace abstrahovaných složek estetického prožitku a selektivitu procesu estetické-

¹⁰ A. N. Whitehead, *Symbolismus, jeho význam a účín*, Panglos, Praha 1998, s. 24.

¹¹ Pojem konceptuální analýzy se objevuje v *Symbolismu, jeho významu a účínu* jako třetí faktor kognice: „Výsledkem symbolické reference [fúze dvou módů percepce – pozn. V. Z.] je to, jak je aktuální svět pro nás [...] a konečně jako to, co je objektem vědomého poznání, když naše mentalita vstupuje do jeho konceptuální analýzy.“ Tamtéž, s. 20.

¹² A. N. Whitehead, *Science nad the Modern World*, Pelican Mentor Books, New York 1947, s. 89.

¹³ A. N. Whitehead, *Analysis of Meaning*, in: A. N. Whitehead, *Essays in Science and Philosophy*, viz výše, s. 98.

ho prožitku. Odmítnuté kvality či odmítnutí relevance kvalit či jejich propojení bychom mohli sledovat jak k Whiteheadovým negativním prehenzím, tak třeba k nezáměrnosti u Mukařovského nebo negativním gestaltům u Wolfganga Isera. Neboli, vrátíme-li se ještě krátce ke knize *Věda a moderní svět*: „Aktualizace je výběr z možností. Přesněji, je to výběr vycházející z gradace možností vzhledem k jejich realizaci v dané události.“¹⁴ Připomeňme tento náhled již u primárního pocítování a „čistého“ smyslového vědomí, jak jsme upozornili výše, když jsme odkazovali na *The Concept of Nature*.

Aktualizace s důrazem na gradaci možností v rámci události/nexu událostí estetického prožitku, jehož esenciální složkou je konstituce estetického objektu, je tedy silně selektivní syntézou kvalit, dat, detailů, získaných objektivizující abstrakcí percepčních modů, jejich opět abstrahujícím prolínáním v symbolické referenci, řízenou stávajícím se individualizovaným celkem.

Vzájemnou relevanci, specifickou jednotu a další uvedené charakteristiky estetického prožitku a estetického objektu můžeme porovnat v aktualizujícím (ve smyslu blíže k současnosti) kroku se dvěma koncepcemi, resp. jejich letmou zmínkou.

Zmíněný Wolfgang Iser zavádí do literární estetiky koncept „vytváření konzistence“ (*consistency-building*) takto:

[...] v míře, v níž [...] ustanovuje „dobré pokračování“ mezi textovými segmenty v časovém toku čtení, a je tedy neodmyslitelným předpokladem pro uspořádávání celkové struktury. Tato struktura (*pattern*) je tím, co nazývám estetickým objektem textu: je to objekt, v míře, v níž se stává gestalem v průběhu procesu vytváření konzistence. Je estetickým v míře, v níž je vytvářen čtenářem, který se řídí instrukcemi – alespoň do jisté míry – ustanovovanými textem.

Estetický objekt je produktem ideace a neodpovídá žádnému jinému objektu v empirickém světě. Může mít celé spektrum kvalit. Může to být prostě zážitek – kterým ovšem vždy zpočátku bude každý – nebo může nabýt stupně přesnosti, který lze považovat za význam.¹⁵

Promítneme-li na uvedené vymezení ještě další, výše sledované Whiteheadovy formule typu individualizované univerzum estetického zálibení, idealizovaný zdroj subjektivního pocítování či smysluplná struktura (*pattern*), snadno nahlédneme podstatné shody.

Další a poslední filiaci nacházíme u mladších protagonistů primátu stávání před bytím, Deleuze a Guattariho, v tomto případě obdobné traktování vztahu celku a kvalit v něm obsažených, a to právě v procesuálním „whiteheadovském“ chápání:

Vůbec tu nebojujeme za kvalitativní estetiku, jako by čistá kvalita (barva, zvuk atd.) obsahovala tajemství stávání se bez hranic na způsob Filéba. Čisté kvality se nám stále zdají být bodovými systémy: jsou to reminiscence, buď jsou to neurčité nebo transcendentální vzpomínky, nebo zárodky preludů. Funkcionalistická koncepce naopak vidí v kvalitě jen funkci, jakou plní v určitém uspořádání nebo v přechodu od jednoho uspořádání k jinému.

¹⁴ A. N. Whitehead, *Science and the Modern World*, viz výše, s. 159–160.

¹⁵ W. Iser, *Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1989, s. 53.

O kvalitě je třeba uvažovat z hlediska stávání se, které se jí zmocňuje, a nikoli přemýšlet o stávání se vzhledem k vnitřním kvalitám, majícím hodnotu archetypů či fylogenetických vzpomínek.¹⁶

Stávání se estetického objektu jako integrujícího se korelátu estetického prožitku, které řídí proces jeho konstituce, jenž se zakládá na několikaúrovňovém abstrahování z prostředí individuality, významně a pro Whiteheada nepominutelně oživuje zkušenost právě abstrahujícím zdůrazněním, a je tak specifickým způsobem vstupu nového do individualizovaného univerza jednotlivce a společnosti, a tím i nástrojem změny (ovšem, jak by mohl doplnit Whitehead) ať už k dobrému nebo k zlému.

Proces abstrakce se pochopitelně netýká jen estetického prožitku, apercipce, exploračního chování, ale také – a to významně – všech vědeckých disciplín, nejvýrazněji matematiky a logiky. Whitehead rovněž opakovaně konfrontuje postup logického porozumění (které pro něj představuje *pars pro toto* veškeré vědy) s estetickým prožitkem. Ve své poslední monografii *Mody myšlení (Modes of Thought; 1938)* srovnává právě tyto dva postupy:

Typickým postojem logického porozumění je začít detaily a přecházet k dosažení konstrukce. Logické zaujetí, prožitek (*enjoyment*) přechází od mnohého k jednomu. Povaha mnohého je chápána jako to, co umožňuje tuto jednotu konstrukce. [...] Logika využívá symboly, ale pouze jako symboly.¹⁷

I z dalšího textu vyplývá, že symboly ve vědách slouží pouze ve své referenční funkci, z pohledu strukturalismu tedy jako transparentní znaky. Tohoto rozlišení se chopila i Whiteheadova žačka Susanne K. Langer při rozlišení mezi diskurzivními a prezentačními symboly.¹⁸ Whitehead pokračuje:

Logické porozumění je zážitek abstrahovaných detailů, umožňujících abstraktní jednotu. Jak se zážitek odvíjí, odhalení je jednotou konstrukce. Pohyb estetického prožitku jde opačným směrem. Jsme přemoženi krásou hudby, požitekem z obrazu, výjimečnou vyvážeností věty. Celek předchází detailům. Poté přecházíme k rozlišování. Náhle se nám detaily ukazují jako příčina totálního účinku. V estetice jde o totalitu, odkrývající své složky.¹⁹

Takovýto pohled na rozlišení dvou procesů porozumění má pochopitelně své limity: těžko například můžeme při četbě románu mluvit o celku, který předchází detailům, protože k celku dospějeme až zpětným osmyslením kumulovaných významů v průběhu četby a po jejím skončení (viz Mukařovského koncept kontextu).²⁰ Na straně druhé současnější výzkumy kognitivní psychologie nacházejí při zkoumání tzv. mikrogeneze

¹⁶ G. Deleuze; F. Guattari, *Tisíc plošin*, Herrmann a synové, Praha 2010, s. 345.

¹⁷ A. N. Whitehead, *Modes of Thought*, Free Press, New York 1968, s. 61.

¹⁸ Srov. S. K. Langer, *Philosophy in a New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*, Mentor Books, New York 1942, kap. 4, s. 75–93.

¹⁹ A. N. Whitehead, *Modes of Thought*, viz výše, s. 61.

²⁰ Srov. J. Mukařovský, Pojem celku v teorii umění, in: J. Mukařovský, *Cestami poetiky a estetiky*, Československý spisovatel, Praha 1981, s. 88–89.

vizuálního obrazu procesy analogické estetickému prožitku, jak ho traktuje Whitehead, stejně tak jako při vytváření dílčích celků (gestaltů) v aktu čtení u W. Isera.²¹ To bychom ale přešli k analýze procesu estetického prožitku, tedy „o patro níže“, nežli je situována distinkce logika – estetika. Pro upřesnění je třeba dodat, že Whitehead používá termín estetika v daném kontextu jako synonymní s estetickým prožitkem, nikoli jako označení filosofické disciplíny. Vrátime-li se k problému abstrakce a estetického prožitku, najdeme u Whiteheada další zpřesnění:

Rozdíl mezi logikou a estetikou spočívá ve stupni abstrakce, které dosahují. Logika se soustředí na vysokou abstrakci, estetika se drží tak blízko ke konkrétnímu, jak je nezbytné pro omezené porozumění. Tedy logika a estetika jsou dva extrémy dilematu omezené mentality v jejím částečném pronikání do nekonečna. Každé z těchto témat lze nahlížet ze dvou perspektiv. Je tu odhalení logického komplexu a zážitek tohoto komplexu, když je odhalen. Také zde máme konstrukci estetické kompozice a zážitek této kompozice, **když je komponována**.²² (zvýraznil V. Z.)

Whitehead zde v případě estetického prožitku implicitně zaznamenává soustředění na proces sám, na stávání se kompozice, na netransparentní prezentující symbol. Blízkost konkrétnímu, ale nikoli splynutí jako optimální pozici estetického prožitku najdeme také u již zmíněného Edwarda Bullougha v jeho konceptu antinomie distance.

Tento náhled, jak na míru abstrakce, tak na soustředění na proces sám, s ním sdílí i jeho žačka, výše citovaná logička a filosofka S. K. Langer: „Věda je obecná a umění specifické. Neboť věda postupuje od obecné denotace k přesné abstrakci, umění od přesné abstrakce k vitální konotaci, bez pomoci obecnosti.“²³

Poděkování

Text vznikl za podpory grantového projektu GA16-13208S Proces a estetika: explicitní a implikovaná estetika v procesuální filozofii Alfreda North Whiteheada.

LITERATURA

- Batteux, Ch., *The Fine Arts Reduced to a Single Principle*, Oxford University Press, Oxford 2015.
Bullough, E., „Psychical Distance“ as a Factor in Art and an Aesthetic Principle, *The British Journal of Psychology*, 1912, č. 5, s. 87–117.
Deleuze, G.; Guattari, F., *Tisíc plošin*, Herrmann a synové, Praha 2010.
Iser, W., *Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1989.

²¹ W. Iser, *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1978, s. 120–131.

²² A. N. Whitehead, *Modes of Thought*, viz výše, s. 60.

²³ S. K. Langer, Abstraction in Science and Abstraction in Art, in: S. K. Langer, *Problems of Art: Ten Philosophical Lectures*, Charles Scribner's Sons, New York 1957, s. 180.

- , *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1978.
- Langer, S. K., Abstraction in Science and Abstraction in Art, in: Langer, S. K., *Problems of Art: Ten Philosophical Lectures*, Charles Scribner's Sons, New York 1957, s. 163–180.
- , *Philosophy in a New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*, Mentor Books, New York 1942.
- Mukařovský, J., Pojem celku v teorii umění, in: Mukařovský, J., *Cestami poetiky a estetiky*, Československý spisovatel, Praha 1981, s. 85–96.
- Rescher, N., *Process Philosophy: A Survey of Basic Issues*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2000.
- Whitehead, A. N., Analysis of Meaning, in: Whitehead, A. N., *Essays in Science and Philosophy*, Philosophical Library, New York 1948, s. 93–99.
- , *An Enquiry Concerning the Principles of Natural Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge 1919.
- , Mathematics and the Good, in: Whitehead, A. N., *Essays in Science and Philosophy*, Philosophical Library, New York 1948, s. 75–86.
- , *Modes of Thought*, Free Press, New York 1968.
- , *Process and Reality*, Corrected Edition, Free Press, New York 1979.
- , *Religion in the Making*, Cambridge University Press, Cambridge 1927.
- , *Science and the Modern World*, Pelican Mentor Books, New York 1947.
- , *Symbolismus, jeho význam a účín*, Panglos, Praha 1998.
- , *The Concept of Nature*, Cambridge University Press, Cambridge 1982.